

BARTÓK BÉLA

LABORCFŐ PANASZA¹

Habura

Az 1908. évi eperjesi görög katolikus sematizmus szerint Laborcfő (Habura) Zemplén vármegyei község 75 km-re feküdt Eperjestől. Templomát 1740-ben szentelték fel Szent Mihály arkangyal tiszteletére, fenntartói Dobránszky Adolf lovag örökösei voltak, anyakönyvét 1802-től vezették. A rutén nyelvű liturgiát az első világháború előtt a helyben lakó Homicskó Pál² lelkész végezte, akit 1896-ban szenteltek pappá. Két kántoruk és tanítójuk volt: Zsatkovics Mihály, aki 1908-ban még csak 100 gyereket oktatott, és Zapotoczky Ágoston. Meglepőek voltak viszont az 1908-as felekezeti adatok: 1351 görög, 4 latin rítusú hívőt, 2 evangélikust és 140 zsidót jegyeztek fel.³ Az 1910. évi népszámlálás adatai sokban hasonlítanak erre, de részletesebbek és árnyaltabbak. Akkor már 1263 lakosa volt a községnek, akik közül 68 külföldi származású lehetett, és 610 fő kivándorlóként vagy katonaként külföldön tartózkodott. Az 534 férfi mellett 729 nő élt, az életkoronkénti megoszlásban pedig elgondolkodtató, hogy 481 volt a 12 év alatti gyerekek száma, ami a lakosság több mint egyharmadát tette ki. A 306 házas ember mellett 791 volt a fiatal egyedülálló és 76 az özvegyek száma.

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 Homicskó Pál 1871-ben született Nagycsertészen. 1894-ben szentelték pappá, és Laborcfőre helyezték káplánnak, majd 1896-ban adminisztrátorra nevezték ki. 1908-ban már nő ember és a laborci esperesi kerület jegyzője volt. Bátyja, János sósújfalusi lelkészként szolgált.

3 Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis 1908. Eperjes, 1909. 156. (a továbbiakban SchEp) http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/eperjesi_sematizmus_1908.pdf letöltés 2016. augusztus 2.

Történelmi szempontból talán érdekesebbnek tűnik az anyanyelvi kimutatás. Eszerint 14 főnek magyar, 138-nak német, 10-nek szlovák, 1077-nek rutén és 24-nek egyéb volt az anyanyelve. Mindössze 299 személy beszélt magyarul, ami a lakosság $\frac{1}{4}$ -ét sem érte el, az írni és olvasni tudók száma (481 fő) pedig 38%-ot jelentett. Ez a két szám adott később okot a magyar tanítási nyelvű iskola építésének tervéhez. A felekezeti megoszlás egyébként majdnem lefedte az anyanyelvi jellemzőket: Laborcfoon a 14 római katolikus mellett 1105 görög katolikus, 3 evangélikus és 140 izraelita lakott.

Az újjáépítés szempontjából érdemes megvizsgálni a lakóházak jellemzőit is. 3 ház épült csak kőből vagy téglából, egynek volt csak kőalapja, a többi 219 ház rutén szokás szerint fából készült. A tetőzet ehhez alkalmazkodott, mert 139 házon volt faszindely, 84 házon pedig nád vagy szalma.⁴ Ezek gyorsan leégtek a harcok közben.

Megélhetésüket keresve a laborcfoiek a középkortól kezdve rendszeresen jártak az alföldi területekre aratni, kaszálni, szőlőt kapálni. Az idénymunka helyszíneire való eljutásukat jelentősen megkönnyítette a vasútvonalak kiépítése, de még a 20. század első évtizedeiben is gyakran szekérrel mentek le aratni, ahol négyhetes munkával egy-egy arató 3–4 mázsa búzát keresett. A 19. század végén az Amerikába irányuló kivándorlás is egyre nagyobb méreteket öltött, amelynek egyértelműen gazdasági okai voltak. Terméketlen, köves szántóföld, elmaradott mezőgazdasági technika, gazdaságtalan növény- és állatfajták jellemezték a falut, ennek feleltek meg az alacsony életszínvonal, a rossz lakásviszonyok, a gyenge táplálkozás és a szegényes öltözet.⁵

A következő tanulmány a rendelkezésre álló források segítségével azt szeretné bemutatni, hogy milyen okból választották a szabadkaiak Laborcfo újjáépítését az I. világháború során, milyen problémák adódtak a rekonstrukció során, ez hogyan jelent meg a nyilvánosság előtt, és milyen lépések történtek a panaszok kivizsgálására.

4 Az 1910. évi népszámlálás: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) II. Részletes kimutatások I. A fontosabb demográfiai adatok községeként, Budapest, 1912. 266–267.

5 *Imrich Michnovič*: Habura. 1543–1993. Presov-Habura, 1993. 93. Recenzió: *Udvari István*. Klio 4. (1995:1 sz.) <http://www.c3.hu/~klio/klio951/klio056.html> 2016. augusztus 3.

1914 őszén Laborcő sorsát megpecsételte, hogy Magyarország határán fe-
küdt, így rutén lakosai hamarosan a frontvonalban találták magukat. Az első
világháború elején a hadra fogható férfiakat 50 éves korig kivétel nélkül be-
hívták. 1914 novemberétől 1915 tavaszáig folyamatosan harcok folytak a falu-
ban, amely teljesen elpusztult. Azt követően, hogy Kornyilov tábornok 1914
novemberében csapataival átlépte a lengyel–magyar határt, a falu népességét
Dél-Zemplénbe, Sárospatak környékére és részben Budapestre evakuálták.

„*Onnan a nagy hegyekről özönlött le a nagy világháborúban a cári katonaság egészen Homonnáig – mesélte 1974-ben Petrőci Bálint riportregényének laborcői származású hőse az első világháborús szenvedéseket. – Az útjukba eső falunkat, Laborcot,⁶ így nevezték akkor Haburát, felgyújtották. Amikor a cár katonái visszavonultak, elpusztították azt is, ami a nagy tűz után megmaradt. Gyerek voltam akkor. 1903-ban születtem. Amikor a hatóság híret vette, hogy nyomul előre a cári sereg, kiadta a rendelkezést, mentsük meg a gyerekeket! Visznek engem is, Nyikoláj öcsémmel együtt. Nem hagyhattak bennünket az ágyútűzben, a romok között elpusztulni. Talán sírtak is volna felettünk az orosz katonák, mert jól tudhatják, hogy kárpátukránok élnek a környéken. A testvéreiket ölik. De mégsem kímélték meg viskóinkat. A háborúban elvakul az ember, rombol, pusztít, hogy saját életét mentse. Krieg ist Krieg! – ahogy a német mondta. Ilyenkor azt cselekszi az egyik, amit a másik már könyörtelenül megcselekedett. Szegény ruszin gyerekek! – sopánkodtak Besztercebányán, mert odáig hurcoltak minket. Aztán elcsodálkoztak. Magyar iskolába járnak, és alig tudnak magyarul! Még a nagyobbaknak sem jár rá a nyelvük. Ezt magamra is érthettem volna, mert a nagyobbak közé tartoztam. De emiatt nem estem kétségbe, lesz, ahogy lesz, nem lehetek magyar, ha ruszin gyerekeknek születtem.*”⁷ Később a főhős visszatér gyermekkori élményeire: „*Arra a határ, a hegyek mögött Lengyelország. Onnan szakadt ránk a nagy baj húsztendővel ezelőtt. Dörögtek az ágyúk, robbantak az aknák, ropogtak a gépfegyverek, s a cár hadai frontot törve a tüzet hozták magukkal. Rengett itt a föld, roskadoztak a viskók. Fáklyák lobbantak és a lobogó lángnyelvekkel repültek be az ablakokon... Mi nem hívtuk a cár katonáit. Ha a mi uraink háborút akartak, miért nem tartották a frontot?*”⁸

6 Pontosabban Laborcőt.

7 *Petrőci Bálint*: Hullám hullámot tör I. Irodalmi Szemle XVII. (1974: 3. sz.) 212–213.

8 *Uő*: Hullám hullámot tör II. Irodalmi Szemle XVII., (1974: 4. sz.) 315.

Az I. világháborús temetőben az osztrák–magyar hadsereg számos elesette között nagy számú magyar is nyugszik – írta 1993-ban a helytörténeti monográfia szerzője.⁹ A fegyveres harcok, amelyek közvetlenül a faluban folytak, 1915 májusában értek véget. 600 katona esett el a közelben, és a falu gyakorlatilag elpusztult. A laborcfői csata azért vonult be a hadtörténelembe, mert ennek eredményeképpen üzték ki az utolsó orosz katonát Magyarország területéről 1915. május 7-én, Laborcő azonban akkor már fél éve romokban hevert, és újabb hónapok után tért csak vissza a lakosság nagy része.

Sárközi Gergely a 4. (nagyváradai) honvéd gyalogezred katonája emlékei alapján ekkor csak az 1., 3., 4. és a 17. honvéd gyalogezredek katonáival találkozott. *„Laborcő szép község lehetett – írta az 1915. május 6-i állapotokról –, míg a múlt éjjeli menekülésük alkalmával az oroszok fel nem gyújtották. A község fából épült házai egész soronként földig leégtek, még most is lángoltak és füstölögtek az égő paraszak. A templom előtti térségen telepedtünk le, mely templom is le volt égve, csak kormos falai meredtek az ég felé.”*¹⁰

*„Sietve Laborcőfőre lovagolok – írta Habsburg József Ágost főherceg is 1915. május 7-én a naplójába. – Kijárt meredek dorong úton találok tüzérségem egy részét, a mint fölfontatják nagy erőmegfeszítéssel, bivalyokkal és emberi segítséggel az 515-ös nyereg magaslatra Laborcő mellett. Mi is oda lovagolunk föl. Ütközben csapataim nagy lelkesedéssel sapkáikat felém lobogtatva, viharos éljennel üdvözölnek. Tudják, hogy ma hadtestemnek súlyos, döntő harcza lesz. Tudják, hogy nincs dicsőbb feladat miránk nézve, mint hogy életünk kockázatásával magyar hazánkból kiverjük az ellenséget.”*¹¹

Laborcő újjáépítése szempontjából döntő esemény a szabadkai katonák részvétele a környékbeli harcokban, hiszen később erre hivatkozva nyújtottak segítséget az ottaniak. A bácskai város három alakulata a 6. honvéd ezred, a

9 Udvari István: A ruszin–magyar együttélés nyelvi tükröződése Vaszil Petrovaj: *Ruszinok* című regényében. In: Az internetikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Szerk. Katona Judit – Viga Gyula. Miskolc 1996. 314–315.

10 „Életem egyik legborzalmasabb napja” http://nagyhaboru.blog.hu/2011/05/30/b_sarkozy_gergely_visszaemlekezese_22_resz letöltés: 2016. augusztus 4.

11 A magyar vitézség nagy napjai. (Képek a háborúból.) *József főherceg Ő kir. Fensége*: akadémiai székfoglalója 1921. május 8-án. Akadémiai Értesítő 32. (1921: 373–384. sz. füzet) 166.

4. közös huszár ezred és a 86. közös gyalogezred volt.¹² Ezeknek Laborcő közvetlen környékén azonban semmilyen nyomát nem találtuk. Az ezred hónapokig küzdött a kárpáti téli csatában 1915. február 14-től május 7-ig, majd visszavonult a Kárpátok vonala mögé. 1915. március 28-tól május 7-ig Újszomolnok¹³ mellett állomásoztak, amely ma Takcsány része, és 60 kilométerre fekszik délkeletre Laborcőtől. Ezekben a napokban tudósítottak a laborcői harcokról a lapok is, de nagyon szűkszavúan: „*A Magyarország jelenti Eperjesről: A duklai mélyedésben megindított orosz előretörést visszautasítottuk. Úgy itt mint Laborcőfőnél és Ondava környékén, hol helyzetünk javult, állandóan heves harcok folynak. Az oroszok a duklai mélyedésben nagy erővel próbálták frontunkat áttörni.*”¹⁴

Az újszomolnoki állásokban érte a 86. ezredet a háború nagy fordulópontja, a gorlicei áttörés. 1915. május 8-án hajnalban két orosz szökevény jelentette, hogy az ellenség visszavonult. Az alföldi legényeknek szokatlan és így megerőltető hegymászás után az ezred ellenállás nélkül a déli órákban érte el a Kárpátok határgerincét. „*Verőfényes szép napsütésben intettek búcsút a bácskai fiúk az immár teljesen felszabadult hazai földnek – írta az ezred krónikása. – Békésen, szépen mintegy nagy lidércnyomástól megszabadultan terült el alattuk a honi föld viruló gyümölcsfáival, zöldellő erdőivel, rónáival. Gyönyörű virágos kertnek tűnt fel az egész, de csak a déli oldalon. A vízválasztótól északra még a tél volt az úr. Az erdők még csupaszok, a hegyek még hóval borítottak.*”¹⁵ Ezek ellenére elképzelhető, hogy eltemettek szabadkaiakat a környéken.

12 A Karl von Steininger hercegről elnevezett 86. közös ezredet 1883-ban alapították, a legénység ¾-e 1914-ben magyar anyanyelvű volt, 20%-a szerb és horvát, a többi vegyes nemzetiségű. Az ezredtörzs, az I. és a IV. zászlóalj Szabadkán állomásozott, és a város tágabb környéke volt hadkiegészítési körzete is. A II. zászlóalj Budapesten, a III. pedig Visegrádon volt elhelyezve, parancsnoka a háború kirobbanásakor Joseph Schaffer volt.

13 Ma Smolník az eperjesi kerület szinnai járásában.

14 Szamos, XLVII. évf. 83. sz. 1915. március 29. 2.

15 Gaksch József: A volt szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története 1882–1918. A volt 86. cs. és kir. gyalogezred Bajtársi Körének kiadása. Bp. 1940. 142.

Laborcfn ma nagyon kicsi az első világháborús temető, csak 28 katonát tudtak azonosítani, akik közül 24 volt osztrák vagy magyar, de a községtől északnyugatra fekvő Nagycsertész¹⁶ határában még ma is látható 5 korabeli katonatemető, ahol több száz halott sírja volt.¹⁷

Panaszok

1915 augusztusától kezdve a magyar törvényhatóságok, vármegyék és városok hazafias lelkesedéssel tettek eleget a Khuen-Héderváry Károly gróf elnöklete alatt álló országos bizottság felhívásának, és meghozták a maguk áldozatait azokért a honfitársaikért, akiket a háború viszontagságai hajléktalanokká tettek. A városok 1915 végéig a következő adományokat határozták el: Szabadka 50.000, Temesvár 27.000, Nagyikinda 5000, Pozsony 2000, Szatmárnémeti 2000, Újvidék 1000, Köröstarcsa 1000, Szilágysomlyó 500 koronát ígért.¹⁸ Szabadka város törvényhatósági bizottsága valóban 50.000 koronát szavazott meg a kárpáti falvak újraépítésének céljára és Bíró Károly polgármester néhány hónap alatt társadalmi úton még 50.784 koronát gyűjtött, így a város adománya pontosan 100 784 koronát tett ki.¹⁹ Egy 1917. januári tudósítás szerint ez az összeg akkor már elérte a 130 000 koronát.

Egy szerb származású helytörténész így jellemezte a szabadkai városvezető első világháború alatti tevékenységét: *„Arról, hogy a háború szörnyűségei bekopogtatnak-e Szabadka és a városlakók kapuin, már nem Bíró Károly döntött. Mind a négy háborús esztendő alatt folytatta polgármesteri tevékenységét, de ez már nem olyan tisztség volt, amely valós hatalmat jelentett a döntéshozatalban, hiszen funkciója csupán átviteli mechanizmust jelentett a központi polgári és katonai hatalom között.”*²⁰

16 Ma Čertižné

17 <http://www.kvhbeskydy.sk/vojensky-cintorin-z%C2%A0prvej-sveto-vej-vojny-v%C2%A0obci-habura/> és <http://www.kvhbeskydy.sk/vojenske-cintoriny-z-prvej-svetovej-vojny-v-obci-certizne/> Nagycsertész letöltés: 2016. augusztus 4.

18 Egri Újság, XXII. évf. 264. sz. 1915. szeptember 24. 2.

19 Egri Újság, XXIII. évf. 32. sz. 1916. február 1. 3.

20 *Mirko Grlica*: Bíró Károly. A kompromisszum-kereső polgármester, Üzenet XXXIII. (2003. ősz) 75–89. http://www.pechy-de-pechujfalu.hu/myfiles/htmls/0/biro_karoly.htm letöltés 2016. augusztus 5.

Téglás Károly miniszteri tanácsosnak, az akció vezetőjének ajánlatára Szabadka végül is a Zemplén megye legészakibb csücskében, Mezőlaborctól nem messze fekvő Laborcőt szerette volna újjáépíttetni. A 100.000 koronából legelsősorban új, modern iskolát akartak emeltetni, Laborcő főutcáját pedig a patronáló városról akarták elnevezni.²¹ A *Pesti Hírlap* egy kicsit több részlettel szolgált a délvidéki város törvényhatóságának üléséről. Eszerint dr. Bíró Károly polgármester előterjesztésére határozta el a város, hogy Laborcő községet építteti fel újra, amelynek főutcáját *Szabadka város főutcának* nevezik el, továbbá a község határában *Hősök Ligete* elnevezéssel díszkeretet terveztek, amely az ott elesett hősök tiszteletére azok temetőjéül szolgált volna. Végül a polgármester által külön rendelkezésre bocsátott 5000 korona összegből, *Szabadka sz. kir. város tanulói jutalomdíj alapítvány* címmel örök időkre szóló alapítványt szeretett volna létesíteni azzal a céllal, hogy annak évi jövedelme 25–25 koronás összegekben Laborcő község leendő elemi iskolájába járó fiú és leánygyermekek közül azoknak adják jutalomként, akik a magyar nyelv elsajátításában a legszebb előmenetelt tanúsították.²² Ezzel le sem tagadhatták volna a magyar, szerb, német vegyes lakosságú város vezetői asszimilációs tervüket. 100 évvel az események után nem tűnik már etikusnak, hogy a rutének nyomorúságos helyzetét kihasználva ilyen kulturális feltételekhez kötötték egyáltalán nem önzetlen támogatásukat a szabadkaiak, pontosabban a város kormánypárti és középosztálybeli vezetői.

Annak idején, amikor még orosz hadak lepték el a kárpáti bérceket, a szabadkai háziezred katonái ugyanis Laborcő közelében állomásoztak, és állítólag sok bácskai férfi sírja domborult a községi temetőben. A tudósító szerint a kisközségben 111 ház pusztult el az orosz támadás következtében, 92 azonban épen maradt. 1910-ben a házak száma 20-szal több volt, és ez a tény még nagyobb óvatosságra int bennünket a sajtót elemezve.

A konzervatív kormánypárti lap később is elismerte, hogy Magyarország városai közül a legnagyobb összeget Szabadka gyűjtötte össze a kárpáti falvak felépítésére, ezért méltán választotta ki a maga faluját: Laborcőt. A község azonban egy év után sem született újjá, lakosai a legnagyobb nyomorban

21 Budapesti Hírlap, XXXVI. évf. 5. sz. 1916. január 5. 11.

22 Pesti Hírlap, XXXVIII. évf. 53. sz. 1916. febr. 22. 7.

és nélkülözésben éltek – állította a Pesti Hírlap –, ezért Petrássovits Elek,²³ Laborcő görög katolikus lelkésze hosszú levelet írt Szabadka városának, és lefestette a laborcőiek „szánandó nyomorúságát”. Kissé hatásvadász módon azt írta, hogy a laborcőiek a Miatyánk hét kérését egy nyolcadikkal toldották meg, amely így hangzik: „*Szabadíts meg Uram minket a kárpáti falvakat felépítő akciótól!*”²⁴

A laborcői parókus panaszát a Magyar Kurir is megjelentette – nem minden politikai célzat és kormánykritika nélkül –, bár nem tudni, hogy 1 vagy 2 különböző levélről volt-e szó. A lelképásztor szerint a kárpáti faluban ropant nyomorúságosak voltak az állapotok. Az újonnan épített házak konyhái használhatatlanok, a kamrák kicsik voltak, és a legnagyobb istálló is csak 4 marha befogadására volt alkalmas, pedig a háború előtt több gazdának 15–20 szarvasmarhája is volt, mert Laborcő lakosságának egyik fő foglalkozása az állattenyésztés. Kocsiszínt vagy csúrt 1916-ban sehol sem építettek, de erre hely sem volt, mert a telekkiigazítást úgy csinálták, hogy 1917 elejére minden gazdának kisebb lett a háztelke, mint azelőtt volt. A megmaradt telekrészekből új utcákat csináltak. A pap szerint erre azt mondták a laborcőiek, hogy az oroszok csupán az ingóságokat vitték el, a kárpáti akció azonban a földjüktől is megfosztotta őket.

A tudósítás a továbbiakban részletesen idézte a panaszokat. Az építkezésért – amelynek szerintük ingyenesnek kellene volna lennie –, vagyis az ólszerűen összetákolts viskókért mindenkitől, akinek a házán javítást végeztek, 800 koronát kértek, és ha a gazda azzal a kívánságával is előállt, hogy palával szeretné házát fedetni, ezért újabb 800 koronát kértek tőle, és ha ezt nem volt hajlandó megfizetni, egyszerű kátránypapírral fedték be házát. A nép azért is elégedetlen volt, mert az építkezést mesterségesen húzták, halasztották. Ennek oka a rutének szerint az volt, hogy a munkavezetők a háborús viszonyokhoz képest magas fizetést, havonta 650 koronát kaptak, és így az volt az érdekük, hogy minél lassabban épüljön föl a falu. Sérelmeiket panasz formájában

23 Petrássovits Elek 1860-ban született Vereshegy községben. 1886-ban szentelték pappá, akkor Fulyán község adminisztrátora lett, 1887-ben Malcóra helyezték káplánnak, majd Kismedvésen és Kisberezsnén majd 1903-tól Takcsányban is ő látta el az adminisztrátori és lelkészi teendőket. SchEp 1908. 227.

24 Pesti Hírlap, XXXIX. évf. 39. sz. 1917. február 8. 10.

eljuttatták Szabadkára is, ahol érthetően kínos helyzetet teremtettek, mert az ország városai közül ez a törvényhatóság ajánlotta fel a legtöbbet a kárpáti akció céljaira.²⁵

Egy másik lap szerint azonban alaptalanok voltak a vádak az újjáépítés ellen. Amint az oroszok kivonultak Magyarországról, a kormány és a társadalom hozzáálltak a feldúlt kárpáti falvak felépítéséhez. A kormány akcióját előbb Téglás Károly miniszteri tanácsos vezette nagy lelkesedéssel, majd az ő halála után Kovách Gábor miniszteri tanácsos vette kezébe az ügyek legfőbb irányítását, és minden igyekezetével azon dolgozott, hogy a sokat szenvedett lakosság minél előbb beköltzhessenek új és a réginél sokszor szebb házába. A segítség azt jelentette, hogy az állam 800 koronáért háromszor annyit érő anyagot adott a segítségre szorulóknak, és felépítette mindenkinek, akinek háza elpusztult, az új ún. *normálházat*. Ugyanilyen módon segítette Németországban a kelet-poroszországi orosz intervenció károsultjait is a *Deutscher Reichsanzeiger*ben megjelent császári rendeletnek megfelelően az *Ostpreußenhilfe* nevű alapítvány.²⁶ A felvidéki falvak lakói nagyrészt hálásan köszönték meg a segítséget, de 1916 végére, amikor már a harmadik hajléktalan tél közelgett, sokaknak elfogyott a türelme, és néhányan heves támadást intéztek a mozgalom vezetői ellen. A támadások cáfolására illetékes helyről a következő nyilatkozatot juttatták el a sajtóhoz:

„Néhány napilapban »Laborcő panasza« címen tendenciózus, ferdítő és valótlan közlemények jelentek meg a kárpáti falvakat újra építő bizottság akciójáról. Ezekre kijelentjük, hogy az állami segítő akció az elpusztult házak felépítéséhez minden irányú segítséget ad, de azt nem tűrheti, hogy a kárvallott lakosok összetett kézzel nézzék, míg elpusztított házaikat az akció felépítteti. Poroszországban is csak kamatmentes kölcsönökkel segítik a kárvallottakat. Speciálisan Laborcőn a lakóházak és konyhák üreges betontömbökből, a kamrák és istállók bükkfából készültek. Ezek az úgynevezett normálházak és istállók kivétel nélkül olyanok Sáros, Zemplén és Ung megyében, mint Laborcőn és bizonyos, hogy kulturáltak és higiéniaiban legalább száz esztendő haladást jelentenek.

25 Budapesti Hírlap, XXXVII. évf. 58. sz. 1917. február 27. 7.

26 Az akcióról készült kiállításról: <http://www.ostpreussisches-landesmuseum.de/index.php?id=309&L=1> letöltés: 2016. augusztus.9.

Az a vád, hogy a telkek lényegesebben kisebbek, mint amilyenek voltak, szintén valótlan, mert míg ezelőtt számos telket csak egymáson átjárva lehetett megközelíteni, most mindegyik utcára nyílik. Arról is gondoskodtak, hogy a túl nagy telkekből olyanok is elegendő építkezési telket kapjanak, akiknek ezelőtt legfeljebb csak éppen egy házhelynyi telkük volt. Nem áll, hogy a munkavezető havonként 650 koronát kap, és ezért húzza-halasztja mesterségesen az építkezést. A munkavezető havi 400 koronát kap, de ezért az összegért a téglagyárat is vezeti, ahol saját gépeivel dolgozik. Az akció csak a teljesen elpusztult házakat építi, azonban csekély fizetés ellenében a megrongáltak tulajdonosainak is kezére jár. Az elpusztult és újra felépített lakóház és gazdasági melléképület anyagát ötven százalékban – még a régi, békés árakat véve alapul – mindenki kötelező nyilatkozata alapján 800 koronával megtéríti. Kezdetben csak a terveket akarták adni segítségnek, most a társadalom gyűjtése folytán még az elkészítést is megkapják. A palafedést csak a fél kívánságára külön fizetés ellenében végzik. Nincs anyag, nincs fuvar, nincs munkás és ezért az akció a legnagyobb nehézségekkel küzd: a vasúti szállítás is minduntalan fennakad, miért is a Laborc mentén fekvő községekben építendő mintegy 250 ilyen normálház a múlt évben mind fel nem épülhetett. Az állami és társadalmi akció az együttesen vállalt segítséget a legnehezebb körülmények dacára is csüggedés nélkül, buzgalommal folytatja.”²⁷

Megoldás?

Ezek után a következő hetekben egyes újságírók elutaztak az épülő kárpáti falvakba, hogy meggyőződjenek az igazságról. A Pesti Naplóban 1917 március végén megjelent Ébredező faluk (Riport a kárpáti akcióról) című cikksorozat egyik része „A megoldás” címmel éppen a laborcfdői tapasztalatokat foglalta össze. A tudósító szerint Laborcfdő mellett majdnem ötven elpusztított falut kellett újjáépíteni. Mielőtt azonban az újságírók kiszálltak volna a kocsiból, hogy saját szemünkkel lássák a munkában levő gépeket, először meghallgatták kísérőjüktől, hogy mi volt a koncepció.

Kovách Gábor kormánybiztos, akinek kezében összefutottak a szálak, néhány egyszerű mondattal elmagyarázta a kormány terveit. Az állam közel 7 milliót ajánlott fel – ehhez jött a társadalmi akció mintegy 2 millióval.

²⁷ Pesti Napló, 68. évf. 60. sz. 1917. március 1. 4.

„Az eszméletlen vidéket előbb fel kellett rázni ájulásából, mielőtt a gyógykezelés megindulhatott: három millió árú élelmiszer, takarmány, élő marha – ennyi volt az injekció, amitől felocsúdhatott”²⁸ – mondta Kovách. Azután következett a munka tulajdonképpeni része. A megrongált házak tulajdonosai építőanyagot kaptak, hogy javítsák ki az épületeket. Új házat azok kaptak, akiknek teljesen vagy javíthatatlanul tönkrement az otthona. Ezeket az új házakat egységes minta szerint orosz foglyok építették fel. Egy normálház három helyiségből állt – lakószoba, konyha és istálló –, anyagát a vidék viszonyai szerint tetszés szerint választhatták ki lakóik, téglából, vályogból, fából építközhettek. Csinos kis tornácok, faragott homlokzatok törekedtek a kellemes, egységes összhatásra. Az akciónak 5000 koronájába került egy-egy ilyen ház – a parasztok 800 koronát fizettek érte, amit kamatmentes kölcsön formájában megelőlegezett nekik az állam. Természetesnek látszott, hogy az elpusztult falvak felépítése alkalmat adhat a falurendezésre, mert a régi sárosi, zempléni falvak nagy részben rendetlen házcsoportok voltak, utcájuk nem volt, a telkek összezsúfolva futottak egymásba, mint a megzavart nyáj, keresztül-kasul, átgondolatlanul álltak a házak. Az akció mérnökei először felmérték a terepet, új formát adtak a teleknek, utcákat vágtak, elrendezik az egész falu szerkezetét. Akinek ez az új rendezés megrövidítette a telkét, annak kifizették a különbözetet, de a lehetőség szerint mindenki visszakapta a régi portáját.

Ez logikusnak és racionálisnak hangzott a főtisztviselőtől, és a látogatók azzal az érzéssel indultak Laborcőre, hogy „a boldog és szorgalmasan dolgozó hangyák hálás tekintete beszél majd a jócselekedet üdvös hatásáról.”²⁹ A háború ugyanis szörnyű elemi csapás, gondolták a vendégek, és aki felemeli a villámtól lesújtottat, magasabb értelemben vett kötelességet teljesített, mint amit törvény és rend előír. A parasztok, akik alkotmányhoz, joghoz nem sokat értettek, csak annyit tudtak, hogy gránátok, srapnelek hullottak az égből, és felgyújtották tanyáikat. Az újságírók arra voltak kíváncsiak, hogyan szorítják meg az irgalmas kezét a helybeliek, amely valahonnan, az ismeretlenből nyúlt feléjük, hogy felépítse újra otthonukat.

28 Pesti Napló, 68. évf. 79. sz. 1917. március 22. 8.

29 Uo.

A pestiek úgy látták, hogy szorgalmasan folyt a munka, mindenütt kalapáltak, faragtak – az egyik ház alapját épp lerakták, egy másik akkor kerül tető alá. Érkezésükre felfigyelt a falu – mire a laborcsofői bíró házáig értek, ott nyüzsgött körülöttük a helység apraja-nagyja, főként rutén asszonyok és gyerekek, akik kézzel-lábbal magyaráztak a vendégeknek valamit. A tudósító nem értette a nyelvüket, csak azt látta, hogy mind izgatottak voltak, egymás szavába vágtak, és mindegyiknek volt valami mondanivalója. Egy öreg rutén férfi szónokolni kezdett, a házak felé mutogatott. A többi bólogatott, helyeselt.

A mezőlaborci főszolgabíró türelmesen végighallgatta őket, és élénken magyarázott nekik valamit. Az újságíró megkérdezte, miről van szó, és részletes, de meglepő véleményeket hallott. *„Ez az asszony itt nincs megelégedve a házával – tolmácsolta a szolgabíró – azt állítja, hogy a zsidó háza jobb, mint az övé. Már többször megmagyarázták neki, hogy nincs igaza, a normálházak egészen egyformák, egy kaptafára készülnek. Hiába: az éjszaka fűrészt ragadott és szétfűrészelte a már elkészült cölöpöket – most érvel a maga eredeti logikájával: Micsoda ház az kérem, amit egy asszony szét tud szedni?”*³⁰ Különben a pap is igazat adott neki, emlékeztettek Petrássovits atyára. Egy másik asszony felháborodva panaszkodott, hogy az ő házat nem oda építették, ahol azelőtt állt, hanem áttelepítették. Most annyira közel van egy másik házhoz, hogy ha az meggyullad, leég az övé is. A pap vele is egyetértett.

A harmadik lakos nagyon fel volt háborodva a magyar állam magatartásán. Neki összesen három háza volt, de csak egyet építettek fel belőle. Arra a kérdésre, hogy minek neki három ház, meglepődve felelt, mert kettőt ismét bérbe akar adni. Amikor ezt a tudósító furcsállta, újra a papra hivatkoztak.

A negyediknek különösebb panasza nem volt, szerinte az orosz foglyok elég rendesen dolgoztak, főként, ha pipafüst mellett nézegethette őket. De aztán eszébe jutott, hogy jó volna a falat téglával keverni – azt meg csak a szomszéd faluban lehetett kapni. *„Fogta hát magát, néhányadmagával kocsi-val átmentek, elhozták a téglát, és akinek jutott, téglával épít. Hogy mi itt a hiba? Hiba éppen nem volna, könyörgöm, de már csak mégis úgy gondoltuk, furcsa, hogy eddig még nem jött senki az akciótól, hogy legalább megköszön-*

30 Uo.

je nekik, amiért ők maguk elhozták maguknak a téglát.” Talán a költségek megtérítését szerette volna. A görög katolikus lelkész is nagyon különösnek találta ezt a dolgot.

Különös módon egy *Rip van Winkle* nevű amerikai irodalmi szereplő jutott az újságíró eszébe, aki „...*mindenki dolgával törődött, csak a magáéval nem, mert ami a családi kötelességeket és a maga tanyájának rendben tartását illeti – arra aztán képtelen volt.*”³¹ A lusta, ingyenélő, együgyű, de **jámbor férfi alakjának említése** kissé erős vélemény volt a laborcői ruténekre nézve, de mindenképpen kritikát jelentett az elégedetlen túlélőkkel szemben.

A tudósító elismerte, hogy a távol élő emberek ösztönszerűen szeretnek a parasztoknak igazat adni az állammal szemben, de gondolkodásra buzdította az olvasókat. Szerinte bárki, aki gyereksírást hall a szomszédból, önkéntelenül valami kegyetlen felnőttre gondol haraggal, aki veri a szegény gyereket. De legyünk néha igazságosak a szegény felnőttekkel szemben is – figyelmeztetett a cikk –, mert úgy látszik, lehetnek furcsa gyerekek is a szomszédban, akik azért bőgne, mert valaki cukorral kínálgatja őket. Végül is azt a megoldást javasolta, hogy részletesen és pontosan ki kell vizsgálni a panaszokat.³²

A házépítési akció tehát rendkívül vontatottan haladt, és egyelőre nem tudjuk, meddig jutottak 1918 októberéig. A népesség száma 1919-ben már 953 fő volt. A házak és a népesség száma azonban Laborcőn a későbbiekben sem érte el az 1914. évit. A falu hagyományos építészeti, néprajzi, művelődési rendje megbomlott. A szántóföldek megművelésében nehézségeket okoztak az otthagyt gránátok, bombák, töltények. A háború okozta csapásokat jól szemléltetik a haburái házassági anyakönyv adatai: 1915-ben egy házasság kötöttetett a faluban, 1916-ban egy sem, 1917-ben mindössze kettő, 1918-ban viszont már 20. A laborcőiek háborús kárait végleg csak a harmincas években térítette meg a csehszlovák állam. A Csehszlovák Köztársaság idején a faluban jegyzői hivatalt nyitottak, és így fontos közigazgatási szerephez jutott, de a gazdasági helyzet nem javult. A szegénység állandósult, és a nagy gazdasági válság hatására 1935 márciusában paraszti

31 *Washington Irving*: Rip van Winkle. In: Vázlatkönyv. Bp. 1959. Ford. Luttner Tibor. <http://mek.oszk.hu/03900/03912/03912.htm#2> letöltés: 2016. augusztus. 9.

32 Pesti Napló, 68. évf. 79. sz. 1917. március 22. 8.

zendülés robbant ki Laborcőn és a szomszédos Nagycsertészen és Borón. A haburái rutének megpróbáltatásai a II. világháború során sem voltak kisebbek, a falu lakosait ekkor is evakuálták.

A laborcőei esetnek több tanulsága is lehetett. Az egyik az az általános tapasztalat, hogy ha bármilyen katasztrófa (pl. földrengés, árvíz) szétrombolja az emberek egzisztenciáját, ingatlanját és ingóságait, az akkora veszteség, hogy azt a legnagyobb és leggyorsabb segítség sem pótolhatja, mert nem lehet pontosan felmérni és kifejezni az elveszett több évtizedes munka gyümölcseinek értékét. Természetesnek tűnik a kárvallottak elégedetlensége, csalódottsága és az a reakció, hogy ezért a hivatalos szerveket is hibáztatják. A másik megfigyelés az, hogy ha a segítségnyújtás akadozik, vagy nem működik, az még jobban felkorbácsolja a nélkülözők indulatait. Harmadszor pedig be kell látni, hogy bármilyen központi kormányzat és politikai rendszer nyújt is segítséget, mindig lesznek csalódott állampolgárok. Háborús körülmények közepette és tekintélyuralmi kormányzás keretei között azonban az újjáépítésből fakadó konfliktusok még élesebben vetődhetnek fel, és a cenzúra működése miatt nem is kerülhetnek a nyilvánosságra.

A laborcőei eset éppen azért tűnik érdekesnek, mert biztosan rengeteg hasonló probléma alakult ki 1915 és 1918 között a kárpáti falvak újjáépítése során, de egyelőre csak ennek találtuk nyomát a sajtóban. Amikor a panaszok 1917 januárjában nyilvánosságra kerültek, már változni kezdett a társadalom hangulata a háborúval szemben, és a sajtó is alkalmazkodott a közvéleményhez. Aztán az év során később egyre több szó esett a növekvő gazdasági, társadalmi és politikai nehézségekről, a rohamosan csökkenő életszínvonalról, így a szerencsétlen rutén parasztnak a görög katolikus lelkész által tolmácsoltsolt panaszja olyan volt, mint egy cseppben a tenger: megmutatta egy közvetlenül is sokat szenvedett kicsi közösség mentalitását, sajátos nehézségeit és a hatalom, valamint a társadalom többségének reakcióját 2 és fél évvel a háború kitörése után.